

A létigés határozói igeneves szerkezetek nyelvészi-nyelvművelői megítélésének változása az elmúlt másfél században¹

TÖRÖK CSANÁD

Bevezetés, a kutatás kérdései és munkamódszer

Mindennapi tapasztalataim mutatják, hogy míg az átlagos nyelvhasználó elítélőleg szól a *meg lett oldva, ki van húzva, mutatva lesz*-féle szerkezetekről, mondván, ez magyartalanság, esetleg germanizmus, addig a nyelvvel tudományosan foglalkozó szakember – aki nem kifejezetten e témát kutatja – tévesen stigmatizált nyelvi kifejezéseként tartja számon a példában foglaltakat, s azok (bár korlátozásokkal, mégis nyugodt szívvel való) használatára buzdít. Előbbi minden bizonnyal az iskolában (is) évtizedeken keresztül hangoztatott, „Nem mondjuk, hogy *a macska fel van mászva a fára!*” és „A magyarban a *-tatik, -tetik* nem *használtatik!*” kijelentésekből, *de facto* stilisztikai szabályokból vette vélekedése jogosultságát, utóbbi pedig leginkább Szepesy Gyula ismeretterjesztő célzattal készült, *Nyelvi babonák* című, 1986-ban megjelent könyvecskéjében talált történeti jellegű választ a kérdéseire. Minthogy a nem nyelvész, hanem széles nyelvi érdeklődésű, a valóban gyakran téves ítélet folytán sutba dobott, egyébként kifogástalan kifejezésekre, azok nyelvi babonáira specializálódott Szepesynél – mint kimutattam – több pontatlanság és tudatosnak tűnő ferdtetés szerepel; továbbá mivel napjainkban, megjelenté után harminc-negyven évvel is neves nyelvészek hivatkoznak rá mint leginkább mértékadó és szintetizáló szakirodalmi műre,² a jelen nyelvészeti-tudománytörténeti írásban érdemesnek tartottam vizsgálat alá vonni az állításait. Kutatásom másik részeként – s ez mintegy előzményeül is szolgál a Szepesy-elemzésnek – a szerkezet történetének három sarkalatos eleme – a szenvedőképzős igék, a *lett* + határozói igenév, valamint a *van* + határozói igenév – vonatkozásában kerestem nyelvészek, illetve nyelv művelők tollából született cikkeket, dolgozatokat, tanulmányokat az elmúlt jó másfél századból. Ezek szekunder forrásoknak tekinthetők: egykori tudományos minőségű írásoknak, amelyek főként a *Magyar Nyelvőr* hasábjain jelentek meg. Hogy hitelt érdemlő képet nyújtsak az egykor mértékadónak számító nyelvészi álláspontokról, a kutatás

¹ A cikk a 36. OTDK keretében végzett nyelvészi-tudománytörténeti kutatómunka eredményeit közreadó, *A létigés határozói igeneves szerkezetek létjogosultságának kérdései a magyarban és a szerkezeteket érő nyelvészi-nyelvművelői magatartás változásai a XIX. század utolsó harmadától napjainkig* című dolgozat leglényegesebbnek ítélt fejezeteinek tömörített változatát tartalmazza. Köszönöm témavezetőmnek, dr. habil. Bölcskei Andreának a 36. OTDK valamennyi fordulójára való felkészítést, az írásbeli dolgozat és a szóbeli előadás létrehozatalához fűzött értékes javaslatait és korrekcióit!

² Például Honti: *Meg van írva*; Lanstyák: *Nyelvalakítás*; Lengyel Klára hozzászólása = Bősze: *Létige + határozói igenév*; Ludányi Zsófia hozzászólása = Bősze: *Létige + határozói igenév*.

vezérfonalát az ezekből vett idézetek képezik, amelyeket időrendbe állítva, s magyarázattal és értékeléssel ellátva, megrajzoltam a létigés határozói igeneves szerkezetet érő vitafolyam egyes félreértelmezett pontjait. Mivel a Szepesy-könyv kapcsolódó fejezete oly módon jelent törésvonalat a tárgykör megítélésében, hogy egyrészt annak teljes történetén végig akarja vezetni az olvasót, másrészt az azt követő szakmai hozzászólások (ekként a legújabbak is) úgy számolnak vele, mint a jó százötven éves diszciplináris vita végére pontot tevő munkával, az elemzést nála rekesztettem be. Mivel még az 1970-es években is olvasható szemellenzős nyelvészi álláspont a *meg lett írva* típusú szerkezetekre vonatkozóan, a korábbiak – kivált a századforduló előttiak – pedig túláradó metaforikus képekkel vannak telítve, e nyelvészi vagy nyelvművelői véleményeket Lanstyák István nyelvhelyességi ideológiákat érintő fogalmi szerint osztályoztam.³

Kutatómunkám elsődleges kérdései a következők voltak: 1. mennyiben figyelhető meg összefüggés a szenvedőképzős igék (pl. *megíratott, elárultatott, adatik, hallgattassék meg*) kiszorulása és a személytelen szerkesztésmódra is jól alkalmazható igeszerkezetek „üldözése” között; 2. valóban „irtóhadjárát” vette-e kezdetét a *van* + határozói igenév kiszorítására az oktatási intézmények részéről; 3. érvényes-e azon nézet, amely úgy tartja, hogy germanizmusnak lett kikiáltva valamennyi *lenni* + *-va/-ve* kifejezésmód (vagyis: mind az *el lett mozdítva*, mind az *el van mozdítva*); 4. megállja-e a helyét az állapot szabály egyedül Simonyi Zsigmondhoz való kötése, egyszersmind azon Szepesy-állítás, amely szerint Simonyi mentette fel a „száműzött” szerkezetet a rágalmazások közepette; 5. milyen mértékű és irányú ideologikus magatartás figyelhető meg a vitorsorozat szerzőinél.

A létigével és határozói igenévvel képzett szerkezetek történeti narratívája

Néhány vázlatos mondatban indokoltnak tartom informálni az olvasót arról, miként szokás magyarázni a *megmondattott, meg lett mondva, meg van mondva*-félék késő újmagyar kori és újabb magyar kori megítélését. Természetesen nem szándékom, hogy ezt úgy állítsam be, mint ami semmi valóságnak megfelelőt nem tartalmaz, csupán azt szeretném cikkemben igazolni: a szokványos magyarázat túlon túl egyszerűsít, illetve elhallgat, így javításra szorul. E szerint tehát az 1860-as években egyes nyelvészek, nyelvművelők és tanárok kiöltötték, a *lenni* + *-va/-ve*-félék német hatásra terjedtek el a magyarban, korábban nem figyelhető meg a nyelvi állományunkban efféle, egyebek mellett a személytelenség jelölésére alkalmas igeszerkezet. (Holott ezek legkorábbi kódexeinkben világos jelentéssel és kétségbevonhatatlan gyakorisággal szerepelnek, s a későbbi írásos dokumentumokban is általános a használatuk.) Ezen álláspont szerint németajkú újságírók voltak azok, akik „behurcolták” ezeket a „korcsjöveményeket” a „romlatlan” magyar nyelvbe a németben olyannyira kedvelt passzív szerkesztésmód (pl. „Die Frage wurde beantwortet” – „A kérdés megválaszoltatott. / A kérdés meg lett válaszolva”) mintájára. Az álláspontot képviselők

³ Lanstyák: Nyelvalakítás.

vállvetve küzdöttek azért, hogy „kiirtsák” a magyarba „behurcolt,” *meg lett oldva, meg van oldva* típusú szerkezeteket, aminek eredményeképpen azok, ha ki nem is szorultak a nyelvi állományból, megbélyegzett kifejezésekké váltak, használatuk rosszallást, elítélést vont maga után. A hírlapirodalom azonban híját érezte a tárgyalt szerkezetnek, ezért megkísérelte azt pótolni: német mintát követve, mesterségesen létrehozta az ún. „tötö” nyelvi megoldást (pl. Ez az ügy *megoldott*; A tettes *elítélt*; Az ékszerek *lopottak*). Aki viszont így beszél vagy ír, vét a hatékony és sikeres kommunikáció ellen, félreértést generál. Küldetésünk, hogy az ősi magyar *lenni* + *-va/-ve* legitimitása mellett kiálljunk, ha kell, használhatóságáért harcot vívjunk, „eltiprásának” jogtalanságát bizonyítsuk, és az ellenében megalkotott nyelvi eszközöket háttérbe szorítsuk.

A *-(t)atik* képzős (kül)szenvedő ige kapcsolata a *lett* + határozói igeneves szerkezettel

Azon túl, hogy temporálisan tág keretet kell áttetszővé tennem – Lőrincze Lajos már 1978-ban úgy nyilatkozott egy, a témában írt cikkében, hogy a létigés határozói igeneves szerkezet körüli harc „legalább száz éve folyik”⁴ –, szinteződésében is összetett tárgykörrel kell érthetően írnom. A témához hozzászóló, mai szakírások – melyek, mint kiderül belőlük, a Szepesy-narratívához igazodnak – csak kis mértékben említik a létigés határozói igeneves szerkezet(ek) elítélése történetének részeként a szenvedő igével való, meglehetősen szoros kapcsolatot. Ez azért tekinthető komoly mulasztásnak, mert a *meg lett oldva*-félék (s nem a *meg van oldva*-félék!) valóban rögeszmés és szűk száz éven át, az 1950-es évekig lankadatlan, de az 1960-as, 1970-es években is kevésbé elfogadó megítélésének kiindulópontja valójában a passzív verbum (pl. *megoldatik*) kikopásán való búsongás.

A probléma abban gyökeredzik, hogy – noha *-(t)atik* képző finnugor eredetű – a passzív ige jellegzetesen és régóta a hivatalos nyelvezet stílusát hordozta (pl. tanú *biztosítatik*, vádlott bűnösnek *találtatik*, a hamisítás *büntettetik* stb.), akár latin, akár német, akár magyar nyelvű hivatali nyelvről beszélünk, ellenben a mindennapi magyar nyelvhasználat a XIX. századra alig élt ezekkel az alakokkal. Mindez tökéletesen érthető, ma sincs másként: igaz ugyan, hogy a köznapi beszédben is szükség lehet, sőt – mint a nyelvemlékeinktől adatható, létige és határozói igenév alkotta, *meg van oldva* típusú szerkezetek, illetve a szenvedő igék is bizonyítják – szükség van a passzivizációra, a hivatal viszont, kiváltképp a perrendtartás, különösen igényli a szenvedő igék használatát, ugyanis szükségszerűen távolságtartónak, ha úgy tetszik, ridegnek kell maradnia.⁵ Emellett szól, hogy írók, költők pontosan valamiféle megkülönböztetett stílusértéket, ünnepélyes, archaikus hangulatot vagy hivatalos stílust társítottak a szenvedő igékhez, pl. „*Adassék / A levél Hunyadi Mátyásnak*” (Arany János: *Mátyás anyja*, 1854); „*Ahol pap emelt szót, / Ott az igazság megfeszítettetik*” (Petőfi Sándor: *Az apostol*, 1848). A nép nyelvén szólni kívánó Petőfi összes műveiben mindössze tizennégy

⁴ Lőrincze: *Meg vagyon írva*, 6.

⁵ H. Varga: A ‘passzív’ jelentés, 299.

előfordulását leltem meg a szenvedő ige jelen idejű, egyes szám harmadik személyű alakjának, amelynek ráadásul a felét a *születik* vagy a *születhetik* teszi ki.⁶ Ebben az értelemben tehát hamis az a nézet, miszerint irányított beavatkozás (a passzív képző elmarasztalójaként pl. az 1795-ös megjelenésű *Debreceni Grammatikát* szokás megnevezni, amely annak helyébe a visszaható képzőt [-*ódik/-ődik*] ajánlotta) eredményeként szorult ki a magyarból a szenvedő ige.

A XIX. század végére jószerével kizárólagossá vált az a nyelvész-nyelvművelői álláspont, amely a *megoldatott* típusú ige véglegesnek mutakozó eltűnése miatti kesergést a *meg lett oldva*-féle, vagyis a létige *lett* alakja és a határozói igenév kapcsolatából származó szerkezet hangos elítélésébe fordította. Szemléltetésképpen álljon itt egy részlet az egyik ilyen dolgozatról: „íme az 50-es évek egyéb nyomorúságaink közepette egy törvénytelen ágyból eredett csudaszülött igeidomot, egy élődi gyomot is ráerőszakoltak a nemzet legféltőbb kincsére, az ősi magyar nyelvre, mely annak egész méltóságos szerkezetét pusztulással fenyegeti, hasonlólag a százados tölgyön élődő fagyöngyhöz, mely annak legfőbb sudara kellő csúcsára telepedvén, díszes, s még késő őszszel is, immár az egész természet kihalta után viruló zöld koronáját látszik képezni, holott valósággal csak annál tovább szívja annak tartós életerét s becses nedveit. E kárhozatos gyom az újdonsült »*lett*«-es szenvedő ige-pótlék...”⁷ Három kulcspontra világít rá az idézet – s ezen nézőpont, mint fentebb szóltam róla, évtizedekre kimerevedik: 1. Síkra száll a szenvedő (külszenvedő) ige magyar nyelvbe való illeszkedésének ősisége mellett (maga e tény valóban helyes). 2. A külszenvedő pótlékaként könyveli el a *lett*-es szerkezetet (e következtetése szintúgy helyes). 3. Mint később látni fogjuk, a szerző, karakterisztikus módon, képszerűen fogalmazza meg nyelvi nacionalizmusát (ti. minden idegen jövevény újabb szög a magyar nyelv koporsójában). A szövegrészlet egyetlen elvi hibája, hogy fordít a valódi sorrenden, vagyis a nyelvész szerint előbb férközött a magyarba a *lett*-es szerkezet, és ezután (ennek hatására) szorult ki a *-(t)atik* képzős igealak.

A *lett* / *lesz* létigével és határozói igenévvvel alkotott szerkezet

Pusztán okozat az, hogy – talán az obi ugor eredetű *van* + határozói igenév részben hasonló rendeltetési körének, nem utolsósorban jelentés- és szerkezetbeli hasonlóságának analógiás hatásaként – a *meg lett oldva* típus beszüremkedett a sajtónyelvbe, később szépirodalmi alkotásokba és a köznyelvbe is (Honti 2013: 264). A *-(t)atik*-vita idején keletkezett tudományos írások általam vizsgált forrásaiból az is világossá válik, nem számít, hogy a szerző cikke jóváhagyóan vagy ítélkezően szól-e a magyar passzív igeről (utóbbi mellett jóval kevesebb szerző tör lándzsát), mert egyik álláspont sem kívánja elősegíteni a létige *lett* / *lesz* alakjaival és határozói igenévvvel alkotott szerkezet terjedését: vagy nyelvrontó erőként tekint a *lett*-es jelenségre, vagy nem is érinti a kérdést. A szakmai hozzászólások tanulmányozása

⁶ Kerényi (szerk.): Petőfi Sándor összes versei.

⁷ Barna: Tanulmányok, 333.

során csaknem kivétel nélkül olyan vélekedésekkel találkoztam, amelyek kisebb-nagyobb mértékben átkozták a XIX. században hirtelen tömegével megjelenő, *meg lett oldva* szerkezetet. Álljon itt néhány idézet az 1870-es évektől az 1970-esekig:

1. „Ez esetben ugyanis az említettem alak idegen éghajlat alól hozzánk került növény, igazabban gyom, a melyet megtúrni hiba, tenyészteti vétek.”⁸ 2. „...ebben: »egyszerre csak három négy ember *lesz bebocsátva*« helytelen, mert a szenvedő alakot akarja helyettesíteni. Ennél a körülírásnál már csakugyan többet ér a már nem igen használt szenvedő alak, hát még a cselekvő alak mennyivel jobb.”⁹ Az nem róható fel a szerzőnek, hogy egy, a sajtóban és a köznyelvben 1893-ban már szélteben-hosszában, tehát egyértelműen és általánosan terjedő kifejezőmódot vall még mindig tarthatatlannak. Nem várhatja el a mai kutató az élőnyelv mozgékonyságának elismerését a 130 évvel korábban megszólaló nyelvésztől. Szemellenzőségének bizonyítéka nem ez, hanem hogy valamilyen cselekvő alakot javasol oda, ahová szenvedő illik. 3. A XIX. századi cikkek közül egyetlen olyan textusra bukkantam, amely legalább részben eltávolodik a többi meglátástól: Csengeri Jánosét.¹⁰ Egyebek mellett leírja: „Sőt már a priori is alig kételkedhetünk benne, hogy, ha *írva van* helyes, a többi alakok is éppen oly helyesek, ha t. i. annak idején és helyén használjuk. [...] Nem lehetne-e mondani: és reggelre a fa mind *ki lett vágva*? Igenis lehetne, ha annak az állapotnak beállítását akarnám kiemelni.”¹¹ Különlegesnek számító fölismerését sajnos gyorsan eltussolja, nehogy valaki németpártisággal vádolja: „S mégis úton-útfélen hódít és hódít a germanismus e díszpéldája. Nem is gyűlés, nem is ülés, ha sok dolog *meg* nem *lesz* benne *vitatva*; nem is »tisztelt ház« az, hol sok minden *ki* nem *lett mondva*.”¹² Ekképp komolyan fölvetődik, hogy az érintett szerkezet(ek) eredetének, alkalmazhatóságának, magyar nyelvbe való beágyazottságának, funkcióinak, „szépségének”, kifejezőerejének, háttérbe szorításának és esetleges kiváltásának kérdéseit alakító szerzők voltaképpen nemzeti ügynek tekintették a valószínűleg – részben – ténylegesen német hatásra megalkotott, *lett-es* szerkezet kiiktatását a magyar nyelvi állományból. 4. Azt szokták mondani, hogy ha a határozói igenévvel állapotot akarunk kifejezni, akkor a *lett* és a *lesz* éppúgy alkalmazható, mint a *van* és a *volt*. A kérdés nem ilyen egyszerű. A *lett* és a *lesz* nem helyezhető el egy síkon a *van*-nal és a *volt*-tal.¹³ Károly azzal zárja sorait, hogy később ír még róla, de kifejtetlenül hagyta gondolatát. Mindazonáltal a nyelvész a fentiekhez képest talán írásba nem foglalt, mérsékeltebb szakmai meglátásokkal találkozhatott, de ha ilyennel nem is, az „Azt szokták mondani” tagmondatból kitűnik, hogy e téma rendre a nyelvészi és – *nota bene* – a nyelvművelői diskurzusok fókuszába került. 5. „Tehát helyesen mondja Madách: *Be van fejezve* a nagy mű. [...] Helytelen és mindenesetre kerülendő a *lett*, *lón* vagy *lesz* igével kapcsolt igenév: *meg lett* (vagy *lesz*) neki *mondva*, az indítvány *el lett fogadva*, *meg lesz választva*.”¹⁴ Különösen nehéz elfogadnunk ezen idézetet

⁸ Barkász: *Írva van*, 486.

⁹ Péter: Az igenevek használata, 79.

¹⁰ Csengeri: A körülírt igeragozáshoz.

¹¹ Uo., 213–214.

¹² Uo.

¹³ Károly: *El van ázva*, 240.

¹⁴ Rác: *Anyanyelvünk*, 50.

a majdnem húsz évvel később szerkesztett *Mai magyar nyelvünk*-ből, mert egyértelművé teszi a tárgykörben uralkodó, rendkívül merev szemléletet.

Konklúzióm a következő: a *-(t)atik* képzős külszenvedő ige végórája a dolgozat témájának *punctum saliens*eként definiálható. Minthogy a passzív ige a XIX. századra, mondhatni, végérvényesen kiszorult a mindennapi használatból, a nyelvészek figyelmét az ezzel egyidőben megugró előfordulású *lett/lesz*-es szerkezet keltette fel. A *meg lett oldva*-féle szerkezet szinte múlt nélküli keletkezése vélhetően a kibontakozóban lévő lapkiadáshoz köthető, születése a *meg van oldva* típushoz való hasonlatossága révén valósulhatott meg.

A *van* létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet

A hanti, a manysi és a magyar nyelvben használt, így obi ugor örökségként számontartható, *meg van oldva*-féle, vagyis a létige *van* alakjával és határozói igenévvel kapcsolt szerkezetet úgy érintették a témával foglalkozó, egykori irodalmak, hogy míg (régiségének hiányában) kategorikusan elutasították a *lett*-es alak létjogosultságát, addig (hiszen kódexbeli példákat is találhattak rá) helyesnek, magyarosnak, követendőnek állították be a *van*-os formát (pl. *meg van oldva, el van rontva, meg vagyunk verve, el vagyunk átkozva*). Úgyszólván ellentétpárt állítottak fel. Mivel a *meg van oldva*-félét érintő vizsgálódás az ún. állapotszabálynak való megfelelés kérdésén túl nemigen mutat fel érdemi eredményt, Károly Sándor tekinthető hosszú évtizedek után az elsőnek, aki komolyabban foglalkozik a témával, s kiterjeszti a *van*-os forma használati körét a jócskán korlátozó természetű állapotszabályon túli keretekbe. Ezen állapotszabály lényegében annyit tesz, hogy a *van*-nal alkotott igeszerkezet abban az esetben használható, ha az a cselekvés elvégeztével beállott állapotot fejezi ki.¹⁵ Károly szerint „az eddigi felfogással szemben a határozói igeneves szerkezetek használatának a lehetősége nem az átható igék, hanem a történet jelentő igék csoportjában a legszilárdabb.”¹⁶ Azt írja, a tárgyatlan (vagy intranszitiv vagy nem átható) igék két csoportját lehet elkülöníteni a létigével kapcsolt határozói igeneves szerkezet tekintetében – a cselekvést jelentőkét (pl. utazik; megy; szerepel; gondoskodik) és a történet jelentőkét (pl. süll; bágyad; melegedik; akad). Károly úgy summázza a *van* + *-va/-ve* használhatósági körét, hogy a történet jelentő igékből szinte kivétel nélkül mindig lehet határozói igeneves szerkezetet alkotni, de természetesen csak perfektív (többnyire igekötős) változatukból, pl. *el volt ájulva, meg van bénulva; le volt csendesedve, ki van domborodva; meg van ázva, meg van döngölve*; hangsúlyos határozóval: a ruhájához *van ragadva*, a bőréhez *van tapadva*.¹⁷ Kutatásom célja nem kifejezetten a létigés határozói igeneves szerkezetek funkcionális grammatika szerinti elemzése volt, így Károly szakmai magatartását legfőként amiatt kell értékesnek tekintenem, mert a megszokott kérdés (ti. „Mihez kezdünk az állapotszabállyal?”) mentén, ám részint addig nem működtetett módszerrel, részint kevésbé mozgatva szubjektív meglátását, újszerű

¹⁵ Vö. Simonyi: Írva van.

¹⁶ Károly: *El van ázva*, 539.

¹⁷ Uo., 538.

megvilágításba helyezte a határozói igeneves, *van*-nal képzett struktúrát. Hogy azonban még Károly írása sem mentes (nem is igen lehet) a szerkezet használatához fűződő, személyes befolyásoltságtól, arra bizonyíték a következő idézet: „a levél *el van küldve* például szerintem [!] nem helyteleníthető ugyan, de az ilyen esetekben nem érzem [!] annyira szükségesnek a határozói igeneves szerkezet használatát;”¹⁸ illetve: „Itt aztán szinte esetenként kell mérlegelnünk, válogatnunk az igeneves vagy ígés szerkesztésmód között.”¹⁹ Fél évszázaddal később így ír a tárgyban tanácsot adni kívánó Nádasdy Ádám: „Én – ha szabad magánemberként megszólalnom – nem használom a »*ki lett nyitva*«-t, mert csúnyának találom, bár gyerekkoromban sokszor mondtam.”²⁰ Arra következtethetünk, a vizsgált szerkezet vonatkozásában nem elhanyagolható szempont az egyes ember – nem túlzás – szeretete a *meg lett oldva/meg van oldva* kapcsán, amely eldöntheti, helyesnek tartja-e vagy nem e formákat – mindattól függetlenül, amelyet történeti és nyelvészeti vizsgálattal a fentiekben megállapítottam.

E ponton rátérek arra, hogy Szepesy Gyula *Nyelvi babonák* (1986) című könyvének mely állításában figyelhető meg – bizonyos elfogultságból és Simonyi-tiszteletből fakadó – pontatlanság.

Munkájának egyik hibája – fonák módon – éppen a *van*-nal kapcsolt, *-va/-ve* igenévképzős alakulat körül összpontosul. Méghozzá azért, mert valami miatt Szepesy mindvégig a *van* + határozói igenév képezte szerkezet üldözéséről beszél (egy-egy *lett*-es kivételt tudnék megszámlálni csupán) – pl. „A germanizmus vádját valamikor az 1860-as évek táján agyalta ki néhány nyelvész, tanár és nyelvtanító, és ez a koholmány egy-két évtized alatt járványként terjedt el nyelvészi és tanári körökben;” vagy „Meglepő, hogy még az ablak *nyitva van* egyszerű kifejezést sem húzhatjuk rá a német kaptafára.”²¹ Megállapításai a germanizmus féligazságokat tartalmazó vádjával szemben kifogástalanok – csak hogy a most hozott idézetek egytől egyig a *lett*-es szerkezetre vonatkoznak. Példák és kommentárok egész sorával bizonyítható, miként lett a *meg lett / lesz oldva* típus a németesség élő szobraként kiszemelve. Nem hogy szabadulni akartak volna tőle a nyelvészek, pártfogásuk alá is vonták a *van* + határozói igenevet, szép, ízig-vérig magyar kifejezésnek titulálva azt. Szepesy Gyula példamondataiban, idézeteiben a (Károly kimutatásait figyelembe véve, sokak által nem egészen pontosan) állapothatározói igeneves szerkezetnek hívott struktúra olvasható, amely azt bizonyítja, a szerző a *meg van oldva*-félékről ír. Hogy mindez bizonyosan így van, igazolja az, hogy Szepesy egy parányi bekezdésben külön szól a *meg lett / lesz oldva* típusának babonás kerüléséről.

Ugyancsak megkerülhetetlen pontja a Szepesy-írásnak, hogy Simonyi Zsigmondra akként hivatkozik, mint aki az addig barbár németességnek tartott *van* + határozói igenevet a szaktudósok közül elsőként mentette fel a rágalmak alól, valamint beillesztette az ún. állapotszabály keretei közé 1907-es, nyelvőrbeli cikkében. Simonyi – aki Szarvas Gábor 1895-

¹⁸ Uo., 539.

¹⁹ Uo.

²⁰ Nádasdy: *Meg lesz mondva a tuti*.

²¹ Szepesy: *Nyelvi babonák*.

ben bekövetkezett halála után a szaklap szerkesztője lett – így vezeti be *Írva van, írva volt, írva lesz* című írását: „Valóságos örület az, amit mostanában ezekkel a kifejezésmódokkal elkövetnek iskolai és irodalmi körökben. Országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan.”²² Valójában Barkász Károly már bő harminc évvel korábban ugyanezen szempont mentén listázta a *meg van oldva* funkciókörét. Egyebek mellett így ír:

valamely cselekvés véghezmentéből előállott körülmény vagy állapot, mely a szóban lévő tárgynak vagy természetét, tulajdonságait, vagy a felmerült cselekvésre viendő mód, hely, ok, cél sat. természetű viszonyát mutatja ki. Minthogy így ama bevégeztség következtében előállott állapot sokféle lehet, megkísértjük ezen összetett alakot bizonyos osztályokba csoportosítani.²³

Valószínűtlennek tartom, hogy az a Szepesy, aki egymást követő századok írásos szövegeiből példák egész sorát veszi, és – jóllehet a maga képére formálja – mégis tisztában van a százévesnél is idősebb vita alapjaival, ne tudná, hogy született Simonyié előtt harminchárom évvel korábban egy cikk (ti. Barkász Károlyé), amely egyébként még részletesebb is a misztikus tisztelettel övezett Simonyiénál.

S még egy utolsó érvet hadd állítsak Szepesynek a Simonyi-elfogultsága mellé! Midőn Simonyi „iskolai körökben elkövetett örületről” számolt be 1907-es írásában, rögvest idézett is egy valóban jogtalan, *van + -va/-ve* szerkezetre vonatkoztatott részletet, melyet egy, a középiskolák II. osztálya részére írt tankönyv hivatalos bírálatából vett:

„Nagyon gyakori a könyvben az ily kifejezés: *van összetéve*, majd: alája *van rendelve*, jól *vannak kiírva*, *ki van emelve* stb. Helyesen írják a 41. oldalon: ha valamely más szóval *tettük össze*. Íme a helyes magyarság a nyakatekert germanizmusokkal szemben, mintha nem mondhatnók színtiszta magyarsággal: Ha az összetett mondatban kettőnél több mondat *van*.”²⁴

Egy bizonyos Dr. Vajda Gyula állami felsőbb leányiskolai igazgató mindazonáltal engedélyezte az ilyen, a „magyarság rovására hangzó” szerkezeteket tartalmazó tankönyvet. Ne feledjük, a mostani idézetben foglaltak nem szorosan véve tartoznak az iskolához mint – a többi között – nyelvtani és stilisztikai ismereteket átadó intézményhez, hiszen nem a tankönyv, hanem az azt kritizáló igazgató tesz tanúbizonyosságot nyelvhelyességi járatlanságáról! Nincsen csodálnivaló azon, hogy Simonyi is, Szepesy is „kifelejtette” írásából az iskolai tankönyvekből vett idézeteket, holott az iskolát is a *lenni + -va/-ve* kerülésének felelőssévé tették. A magyarázat az, hogy valójában kétséges, volt-e egyáltalában olyan tankönyv, amely megróttá a *meg van oldva*-féle struktúrát – hangsúlyozom, nem a *meg lett oldva*-t. Hogy a tankönyvi elvárásoknak a *van + -va/-ve* vonatkozásában elutasító vagy bátorító voltát tisztában lássam, megvizsgáltam harminc magyar nyelvtani tankönyv vagy nyelvművelői célzatú, ismeretterjesztő könyv vonatkozó részeit. Az 1870-es évektől az 1940-es évekig kiadott könyveket tekintettem át. A harminc könyv közül mindössze négy rövid

²² Simonyi: *Írva van*, 385.

²³ Barkász: *Írva van*, 486.

²⁴ Simonyi: *Írva van*, 385.

megjegyzésre leltem, amely a magyaros fogalmazásmódra való nevelés érdekében el akarta tántorítani az olvasót a *meg lett(!) oldva* szerkezet használatától – nem pedig a *meg van oldva*-étől. (A *lett*-es alakot tiltó forrásokot lásd: Forrásjegyzék I.; a *lett*-es alak tiltását nem tartalmazó forrásokot lásd: Forrásjegyzék II.) Simonyi és Szepesy munkái bizonyos pontokon tapasztalható felületességének és valótlanosságának magyarázata abban áll, hogy: 1. mindketten féltették a *van* + határozói igenév alkotta szerkezetet attól, hogy a *lesz / lett* „irtásának” hatására visszaszorul; 2. véleményem szerint mindkettejük tisztában volt a tankönyvek elítélő álláspontjának hiányával, de nézetük feddhetetlensége végett füllentettek ezekről, babonás nyelvrontónak kiáltva ki az iskolát.

Nyelvi ideológiák a létigés határozói igeneves szerkezetek megítélésében

Írásom jelen, utolsó szakaszában azokat a – már fentebb is szóba került, személyes viszonyuláson alapuló, ám azt kizárólagossá is tevő – magukat ideológiák mentén meghatározó álláspontokat gyűjtöm csokorba, amelyek jellegükből adódóan eltávolodnak a tudományosságban szükséges, folyton felújuló, de higgadt és célvezérelt vitától. A tárgyban ismertetett diskurzus elemeinek legjava igen messze esik e követelményektől: a *meg van oldva*-típusú szerkezetek a legjellegzetesebb módon a nyelvhelyességi babonák, más néven nyelvhasználati mítoszok kategóriájának részei.²⁵

1. A kontaktushatástól való félelmének, ebből következően a nyelv eltűnésének ad hangot a szerző, illetve a magyar nyelv egyik abszolútnak vélt értékéről, a tömörségről ír: „A valódi baj csak is a *lett*-es szenvedő behozatalával köszöntött be, mert ezen összetett képzés egy oly nyelvben, melynek egybefoglaló szelleme ezt egészen kizárja, úgy hogy ilyesminek nyomát akár a név- akár az igeragozási rendszerben hiába keresnők, merő lehetetlenség, vagy ennek, vagy az ősi alakoknak veszni kell, s ezen esetben a magyar nyelv megszűnt magyar lenni.”²⁶

2. Joannovics György a homonímia jelenségét tartja veszélyesnek. Félse abból a vélekedésből fakadhat, hogy a nyelvi állomány elemei közti bármilyen azonosság képes megakasztani a kommunikációt: „...akkor kérdem: hogyan fejezzük ki ezt: *wird bis morgen schon bezahlt sein?* Hiszen ezt csakis így mondjuk helyes magyarsággal: holnapig már *ki lesz fizetve*. [...] Az itt idéztem alak, mint látjuk, már le van foglalva.”²⁷

3. Csengeri János megnyilvánulása abból a tévhitből ered, hogy a régtől használt, belső keletkezésű (esetünkben: a magyaros) kifejezések szükségképpen jobb idegen eredetű megfelelőiknél. Ez a nyelvi nacionalizmus: „De hát mire való az is? Ott van a magyarnak az a becsületes cselekvő formája, melynél nincs egy-egy logikusabb alakja nyelvünknek.”²⁸

4. Noha csupán egyetlen utalást tettem a befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepeltetéséről írásom második szakaszában, annak lényege, hogy Szepesy „hadüzenetet”

²⁵ Lanstyák: Nyelvalakítás, 84.

²⁶ Barna: Tanulmányok, 396.

²⁷ Joannovics: Hibás szók, 362.

²⁸ Csengeri: A körülírt igeragozáshoz, 214.

hirdetett a magyar társadalom körében a „»tötö« járványa” ellen. Itt a nyelvvédelem mint az elvárható erkölcsi magatartás minimuma jelenik meg: ez a moralizmus ideológiája.

5. Zsirai Miklóstra, amikor a *lett* + *-va/-ve* szerkezetre hasztalan szüleményként utal, az expertizmus attitűdjé hat – „Ennek a nyilvánvalóan német hatásból keletkezett és rohamosan terjeszkedő szerkezet típusnak semmi kifejező hasznát sem látjuk.”²⁹

Összegzés

Tanulmányom fő eredménye, hogy rámutattam a következőkre: 1. az 1800-as évek második felében kibontakozó, hosszú évtizedekig nem is csituló vita nyelvészek (és később nyelvművelők) részéről nem a *van*-nal, hanem a *lett*-tel alkotott szerkezeteket érintette, de a *lett*-es szerkezet tiltásából és a *van*-os dicsérettel körített, mégis korlátozó célú funkciószerűkítéséből annyit szűrt le az e kérdésben járatlan nyelvhasználó, sőt újságírók és írók is, hogy jobb elkerülni e két kifejezésmódot; 2. a vitában részt vevő nyelvész szakemberek (finnugor eredete miatt helyesen) a nemzet sajátjának tekintett, egykor „széles körben” használt szenvedőképzős igének a XIX. századi írott nyelvből való végérvényes kikopásán siránkozva a magyar nyelvet pusztító, erőszakos német betolakodóként értelmezték az új keletű – a valóságban minden bizonnyal egyrészt német jelentés-, másrészt magyar szerkezetbeli minta alapján született – *lett*-es szerkezetet; 3. vaskalaposságukat mégis árnyalni akarták, ezért hamisítatlanul magyarnak ítélték a *van*-nal képzett struktúrát, ám egyetlen rendeltetési területét – ti. a cselekvés megtételével beállott állapotot – tették meg a helyes használat döntőbírájává; az 1950-es évekig a legkritikább esetben mutatható fel olyan szerző, aki egyáltalán elgondolkodott e szabálykeret bővítésén, s nem képviselte mereven az állapotszabályt; Károly Sándor a kérdés elfeledett megfejtője, aki a történetet kifejező, intranzitív igék csoportjánál látja a szerkezetteremtés legmagasabb relevanciáját; 4. Szepesy megtéveszti az olvasót, amikor az említett állapotszabály mint kibillenthetetlen sarokpont megalkotását Simonyi Zsigmondnak tulajdonítja 1907. évi megjelöléssel, hiszen 1874-ben Barkász Károly már e rendszer szerint ítéli helyesnek vagy helytelennek a *van* + *-va/-ve* szerkezetet; 5. Szepesy azzal is valótlant állít, hogy az iskola volna a felelőse a (valóban fékevesztett) vitasorozatnak azáltal, hogy kárhóztatta a *van*-nal képzett szerkezetet, a kort időben lefedő harminc népiskolai tankönyv és nyelvművelő könyv elemzése ugyanis kimutatta, hogy ezek egyike sem támadja a *meg van oldva*, csak a *meg lett oldva* típusokat, de utóbbiakat is csak a könyvek hetede. Munkám végén arra tértem ki, hogy 6. jelentékeny mértékben hat a tárgyban születő írások szerzőire a bizonyos mértékig sokukban meglévő, személyes viszonyuláson túl a tényszerű vizsgálatot hátráltató, ideologikus véleményalakítás.

²⁹ Zsirai: Zöldre van a rácsos kapu festve, 87.

Bibliográfia

- Barkász Károly: Írva van, írva lett, írva lesz = Magyar Nyelvőr 3/11 (1874), 486–491.
- Barna Ferdinánd: Tanulmányok a magyar régi egyszerű és az újabb összetett szenvedő igealak körül = Nyelvtudományi Közlemények 7/3 (1868), 333–402.
- B. Lőrinczy Éva: A határozói igenevek használata = Lőrincze Lajos (szerk.): Iskolai Nyelvművelő. Budapest: Tankönyvkiadó, 1959.
- Bősze Péter: Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév? = Magyar Orvosi Nyelv 1 (2017), 45–49.
- Csengeri János: A körülírt igeragozáshoz = Magyar Nyelvőr 10/5 (1881), 213–215.
- Honti László: Meg van írva! = Fóris Ágota (szerk.): Magyar Nyelvtörténeti Tanulmányok. Budapest: L'Harmattan, 2013.
- H. Varga Márta: A 'passzív' jelentés és nyelvi kifejezőeszközei a magyarban = Folia Uralica Debreceniensia 22 (2015), 293–310.
- Joannovics György: Hibás szók és szerkezetek = Magyar Nyelvőr 9/8 (1880), 362–364.
- Károly Sándor: El van ázva..., el volt ázva... = Magyar Nyelv 55/4 (1959), 536–540.
- Kerényi Ferenc (szerk.): Petőfi Sándor összes versei. Budapest: Osiris, 2019.
- Lanstyák István: Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák. Pozsony: Comenius Egyetem, 2014.
- Lőrincze Lajos: Meg vagyon írva = Élet és Irodalom 12/9 (1978), 6.
- Nádasdy Ádám: Meg lesz mondva a tuti = Magyar Narancs, 2006. március 9. = http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/meg_lesz_mondva_a_tuti
- Péter János: Az igenevek használata = A Gyulafehérvári Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1893–1894. tanévről. Gyulafehérvár: Püspöki Líceum, 1893.
- Rác Endre: Anyanyelvünk új szófüzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése = Grétsy László (szerk.): Mai magyar nyelvünk. Budapest: Akadémiai, 1976.
- Simonyi Zsigmond: A magyar határozók. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1892.
- Simonyi Zsigmond: Írva van, írva volt, írva lesz = Magyar Nyelvőr 36/9 (1907), 385–397.
- Szabadi Béla: Szervedő igeragozás, szervedő mondatszerkezet = Lőrincze Lajos (szerk.): Iskolai Nyelvművelő. Budapest: Tankönyvkiadó, 1959.
- Szepes Gyula: A lenni + -va, -ve igeneves szerkezet funkciói = Magyar Nyelvőr 96/4 (1972), 404–414.
- Szepes Gyula: A „tötö” nyelv járványa = Magyar Nyelvőr 104/1 (1980), 16–28.
- Szepes Gyula: Nyelvi babonák. Budapest: Gondolat, 1986. (<https://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm#1> (Utolsó elérés: 2023. június 15.))
- Zsirai Miklós: Zöldre van a rácsos kapu festve... = Magyarosan 3/5–6 (1934), 86–87.

Forrásjegyzék I.

- Almásy János: Magyar nyelvgyakorlatok példatára. Különös tekintettel a helyes beszéd, helyesírás és fogalmazás elsajátítására. Az elemi népiskolák VI. osztálya és az ismétlő iskolák számára. Budapest: Lampel, 1906.
- Balassa József: A magyar nyelv könyve. Budapest: Dante, 1943.
- Weszely Ödön: Stilisztika. Polgári iskolák és felsőbb leányiskolák számára. 2. kiadás. Budapest: Lampel, 1897.
- Weszely Ödön: Magyar nyelvi gyakorlókönyv az elemi népiskolák ötödik és hatodik osztálya számára. Budapest: Lampel, 1906.

Forrásjegyzék II.

- Barna Jónás – Sretvizer Lajos: Magyar nyelvkönyv. Különös tekintettel a helyesírásra és fogalmazásra. Az elemi népiskolák III. osztálya számára. Budapest: Dobrowsky és Franke, 1894.
- Ember János – Kozma László – Somogyi Béla – Szöllösi Jenő: Magyar nyelvkönyv. Nyelvtani példatár a helyes beszéd és helyesírás, valamint a fogalmazás elsajátítására. Az elemi iskolák II. osztálya számára. A népiskolai új tanterv szerint. Budapest: Lampel, 1906.
- Führer Ignác – Schön József: Módszeres nyelvtani példatár számos feladvánnyal. A népiskolák IV. osztálya számára mondattani alapon. Budapest: Franklin, 1880.
- Füredi Ignác: Új magyartalanságok betűrendben: Egyszersmind helyes magyarságra vezérlő nyelvkalauz. A legújabb nyelvészeti vizsgálódások alapján. Budapest: Nagel, 1882.
- Füredi Ignác: Rendszeres magyar nyelvtan antibarbarussal s rokonértelmű szókkal. Polgári iskolák és tanítóképzők használatára. 3. kiadás. Budapest: Lauffer, 1887.
- Fuchs János – Szép József: Magyar olvasókönyv nyelvtannal és jegyzetekkel a népiskolák 3. osztálya számára különös tekintettel a városi viszonyokra. Budapest: Lampel, 1881.
- Gergelics József: Magyar nyelvgyakorló-könyv. A helyes beszéd és helyesírás elsajátítására fogalmazási gyakorlatokkal. Az elemi népiskolák II. osztálya számára. Schultz Imre népiskolai olvasókönyveihez alkalmazva. Pozsony: Stampfel, 1898.
- Keményfy K. Dániel: Stiliztika olvasmányokkal a polgári leányiskolák III. osztálya számára. Budapest: Lampel, 1910.
- Komáromy Lajos: Magyar nyelvtan. Gyakorlati oktatás a helyes beszéd, helyesírás és fogalmazás elsajátítására. Az elemi népiskolák III. osztálya számára. Budapest: Singer és Wolfner, 1890.
- Kozma László: Magyar nyelvkönyv. Nyelvtani példatár a helyes beszéd és helyesírás, valamint a fogalmazás elsajátítására. Az elemi iskolák 2. osztálya számára. Budapest: Lampel, 1906.
- Maurer Mihály: A helyes magyar beszéd és írás gyakorlókönyve. Az elemi népiskolák II., III., IV., V. és VI. osztálya számára. Temesvár: Polatsek, 1911.
- Mártonfy Márton: Magyar nyelvtan. A gymnasiumok, reál-, polgári- és felső népiskolák 1. és 2. osztálya számára. Kassa: Kosch és Scharf, 1877.
- Mártonfy Márton: Magyar nyelvtan. Olvasmányokkal, gyakorlatokkal és ismétlő kérdésekkel. Az elemi népiskolák felsőbb osztályai, ismétlő- és ipariskolák számára. Kassa: Maurer, 1892.
- Mártonfy Márton: Magyar nyelvtan. Olvasmányokkal, fogalmazási gyakorlatokkal és ismétlő kérdésekkel. Az elemi népiskolák V. és VI. osztályai számára. Budapest: Méhner, 1895.
- Medgyesi Marida: Magyar nyelvkönyv. A líceumok I–II. osztálya számára. Nagy J. Béla rendszeres magyar nyelvtanának felhasználásával. Budapest: Királyi Magyar Egyetem, 1939.
- Nánay Béláné: Helyes magyar beszéd, helyes magyar írás. Az elemi népiskolák II. osztálya számára. Debrecen: Városi nyomda, 1945.
- Névy László: Az írásművek elmélete, vagyis az irány- költészet- és szónoklattan kézikönyve. Iskolai és magánhasználatra. 2. kiadás. Pest: Ráth Mór, 1872.
- Ponori Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. Budapest: Athenaeum, 1873.
- Rákos István: A magyar beszéd könyve. A fővárosi elemi iskolák 4. osztálya számára. Budapest: Kalász, 1927.
- Riedl Frigyes: Rhetorika és retorikai olvasókönyv. Budapest: Lampel, 1888.
- Simonyi Zsigmond: Antibarbarus. Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével, egyszersmind a magyar nyelv főbb nehézségeinek magyarázata. Gyakorlati kézikönyv mindazok számára, kik magyarul írnak és tanítanak. Budapest: Eggenberger, 1879.

- Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság. A magyaros stílus kézikönyve. 3. kiadás. Budapest: Singer és Wolfner, 1914.
- Szarvas Gábor: Kis magyar nyelvtan. Szarvas Gábornak a Magyar Akadémia által koszorúzott igeidőivel. A népiskolák 3. vagy 4. osztálya használatára. Eger: Érsek-Lyceum, 1873.
- Veress Ignác: A magyar igenév, a magyar név- és igejelző használata. Nagyszében: Reissenberger, 1887a.
- Veress Ignác: A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen. Nagyszében: Reissenberger, 1887b.
- Weszely Ödön: Módszeres magyar nyelvtan mondattani alapon. Mártonfy Márton nyomán a középiskolák, polgári iskolák és felsőbb leányiskolák 1. és 2. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest: Lampel, 1900.